

ՀԱՉԱԿ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ
ՆՐԱ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Իհնք դարձնող վերադառնումներ հայ յեղափոխական կուսակցութեան կազմակերպութեան խնդրին:

Վսեկու և աջողութեամբ պատկերու համար մեծ ու նսնաւոր գործը քաղաքական ու սօցիալական յեղափոխութիւնը թիւրքաց Հայաստանում, յեղափոխական կուսակցութիւնը պէտք է կանխապէս որոշէ ու կանոնաւորէ իր գործունէութեան նախադիրքը: Աւենալով որոշ նպատակ, որի համար նա գիտում է յեղափոխական զբաղումը գործունէութեան, յեղափոխական կուսակցութիւնը պէտք է կանխապէս որոշէ այդ գործունէութեան բոլոր միջոցներն ու կերպերը: Բայց յեղափոխական գործունէութեան նախադիր հիմքը, նրա էական կողմը յեղափոխական կուսակցութեան կազմակերպութիւնն է: Կուսակցութիւնը պէտք է իմանայ, որ իր մշտն ամրապնդող ընդդէմ է այնպիսի մի մարմնի, որ ունի կանոնաւոր, խիստ կարգապահ կազմակերպութիւն. — թիւրք կառավարութիւնն ու նրա գործը: Այդպիսի կազմակերպութեանը յեղափոխական կուսակցութիւնն անկարող է պահանջ ված գործութեամբ ընդդիմադրել, եթէ նա չէ կազմակերպված խիստ կանոնների, կարգապահութեան ու ընդհանուր համերաշխութեան հիման վրայ, թէկուզ նա ինի բազմանգամ և ուժեղ թէ՛ բարոյապէս և թէ՛ նիւթապէս: Այդ կուսակցութեան գոյութիւնն իսկ կախված է դրա կազմակերպութեան որակաւորութիւնից:

Աւենալով համար ստիւննութիւն ու աջողութիւն յեղափոխական գործունէութիւնը, ինչպէս և իւրաքանչիւր հասարակական գործունէութիւն, պէտք է լինի սիստէմական (systematique) պէտք է իր միջոցները գործադրէ սիստէմական պէս, սիստէմական պէս պէտք է դիմէ իր գծադրած նպատակին: Յեղափոխական միջոցների սխառմական գործադրութիւնը, բացի նրանից որ այդ երեւոյթներով անդադար արտայայտվում է յեղափոխութեան բնաւորութիւնն ու ոգին, նրա ձգտումները, նրա նպատակները, բացի նրանից, որ այդ երեւոյթների շնորհով յեղափոխական ոգով է կրթվում և ժողովուրդը, — նա կատարում է ևս մէկ աւելի մեծ գեր, մէկ աւելի անհրաժեշտ ուղւոսն, որ գոյն գործունէութեան ամենաէական կողմերից մէկն է: Յեղափոխական միջոցների սխա

ռէմական գործադրութիւնը խախտում, թուլացնում և վերջապէս զրկում է կանոնաւոր կազմակերպութիւնից (desorganiser) թշնամու, կառավարութեան, ընդդիմադրութիւնների տ. ճնշումների սիստէմական գործադրութեան ոյժը: Այդ հանգամանքից վախն ու սարսափըն է տիրում կառավարութեանը, որը լիապէս չկորցնելու համար իր կազմակերպութեան կանոնաւորութիւնն ու սիստէմական ուժը թիւնը, որ ամեն տեսակէտից վտանգաւոր է իրեն, պարտաւորված սկսում է զիջումներ անել, տեղ տալ յեղափոխական կուսակցութեան գէթ minimum պահանջներին: Այդ գիջումներն ապացոյց են յայտնվում, որ կառավարութիւնն իր ոյժը խախտված է զգուժ Բայց գիջումների ուղին շատ սուհուն է: Յեղափոխականները դարձեալ շարունակում են իրենց միջոցների սխառմական գործադրութիւնը և կարճ ժամանակի ընթացքում քայքայման հասցնում կառավարութեան ոյժերը: Բայց օրհասական է: Արդէս վերաւոր զազան, կառավարութիւնն իր կատաղութեան շափր չգիտէ. նա գործ է դնում իր ամենամեծ ոյժերը: Ահա այդ բազէին յեղափոխական կուսակցութիւնը պէտք է ժողովէ իր ամբողջ գորութիւնը. ահա այդ բազէին յեղափոխականների սխառմական պրօպագանդով ու ագիտացիայով և նրանց համարձակութեան, սխառմական տէնօրական օրինակներով տարիների ընթացքում անված ու քաջաբոված, կառավարութեան դէմ երկրի ամեն անկիւններում ստի է կանգնում և ժողովուրդը: Այդ բազէին ապստամբութիւնը ստանում է ամենասուր կերպարանք: Վրերի այդպիսի գրութիւն երկրի ներսը և անկարող գրանց կարգի դնել, կառավարութեան զլխին այդ սպստամբութեան շնորհով բարդվում են և նրա արտաքին քաղաքականութեան անաջող հանգամանքները, երկանն են երևում նրա հաշիւներն օտար տէրութիւնների հետ և այդպիսով վերջնականապէս հարուածում կառավարութեանը... Գորդեան հանդոյցը կտրված է...

Իրերի այդպիսի վիճակ ստեղծում է, ուրեմն, յեղափոխական միջոցների սիստէմական գործադրութիւնը... Բայց կարելի է արդեօք այդ միջոցները սիստէմաբար գործադրել, եթէ յեղափոխական ոյժերը համախմբված չեն. դա կարելի է արդեօք, եթէ այդ ոյժերը խիստ կերպով կանոնաւորված չեն, եթէ նրանք երթում ված չեն խիստ կարգապահութեան. դա կարելի է արդեօք, եթէ այդ ոյժերը չունեն համերաշխ ու մի որոշ նախադիր վրայ հիմնված յեղափոխական գործողութիւն

ներ. դա, վերջապէս, կարելի է արդեօք, եթէ յեղափոխական համախմբված ոյժերը չունեն մէկ ընդհանուր խիստ կարգապահ, կանոնաւոր ու համերաշխ կազմակերպութիւն: Բնականաբար, ոչ չէ ահա ինչպէս:

Ենթադրենք, որ յեղափոխական կուսակցութիւնը, լինելով հանդերձ բազմամեղամ և ուժեղ բարոյապէս ու նիւթապէս, բայց այդ բոլոր ոյժերը մաս - մաս են, առանձին - առանձին շրջանների են բաժանված, որով և իւրաքանչիւր շրջանը գործում է իր սեփական նախադրժի տրամադրութեամբ, թէև նրանք ամենքը կապված են իրար հետ բարոյական կապով և դիմում են մի և նոյն նպատակին: Այդպիսի պայմաններն առանձին - առանձին անհատների գործողութիւնների համար ներկայացնելով հանդերձ մի քանի առաւելութիւններ ու յարմարութիւններ, այդուամենայնիւ զուրկ են յեղափոխական աջող գործունէութեան էական պայմանների մէկից, այն է՝ յեղափոխական գործողութիւնների միակերպութիւնից, մի առիպութիւնից, և միջոցների այն սխառմական գործադրութիւնից, որ գործողութիւնների համատարբեան անմիջական արդիւնքն է: Շրջանների անհատութեան նորհով յեղափոխական գործունէութիւնը ստանում է հետեւեալ կերպարանքը:

Իսկապէս գործին նուիրված անձեր, որոնք անգամ են այս կամ այն յեղափոխական շրջանին, անձեր, օժտված էներգիայով ու քաղաքացիական անքննադատութեամբ, սկզբում են յեղափոխական գործունէութիւնը հայրենիքում: Թէպէտև նրանց ամենքի նպատակը մի և նոյնն է, բայց նրանց յեղափոխական գործողութիւնների եղանակը և միջև անգամ միջոցները տարբեր են միմեանցից, հետևաբար և համատարբութիւնից, քանի որ նրանցից իւրաքանչիւրը գործում է իր առանձին շրջանի նախադրժի տրամադրութեամբ: Այդպիսով փոխարէն միշտ լինելու իրար օգնող, ստեպ նրանք պարտաւորված են ակամայ և հակառակ իրենց կամքին, քանի որ ամենքը ծառայում են մի և նոյն նպատակին, իրար գործողութիւնների խանգարանք լինել: Իրար վնասել մինչև իսկ: Գրանց հետևանքները պարզ են. նոյն իսկ յեղափոխական կուսակցութեան զանազան շրջանների մէջ կծագեն անհամաձայնութիւններ, հակառակութիւններ և գուցէ աւելի անախորժ ու շքանկալի ձախորդութիւններ: Այդ հանգամանքները հարուածներ կ'այտնվեն յեղափոխական կուսակցութեան համար, ուրեմն և աննպատակ են ընդհանուր գործի համար: Բացի այդ կողմից, յեղափոխական գործունէութեան համար կայ և մէկ ուրիշ ոչ պակաս էական անյարմարութիւններ. ներկայացնող կողմ, որ առաջացնում է առանձին շրջանների իրարից տարբեր նախադրժի բաժան - բաժան գործող եղանակը: Կի կողմից՝ առանձին շրջանների միմեանցից նիւթապէս, — մարդկրով ու դրամով, — անջատ լինելը շատ զգալի կերպով թուլանցնում է ամբողջ կուսակցութեան նիւթական զօրութիւնը: Գրանց, հետևաբար, թոյլ կ'հանդիսանայ և այս կամ այն շրջանի ընդդիմադրութիւնը, երբ նա ենթակայ է կառավարութեան հալածումներին. իսկ սրա հետևանքն այն

կլինի, որ կառավարութիւնն առաւել աջողութեամբ կը կատարէ յեղափոխականների ձերբակալութիւնները: Կի կողմից՝ շրջանների անհատութիւնն ու նրանց նախադրժի տարբերութիւնները կուսակցութեան գործունէութեանը զրկելով ուղւոյ, եղանակի, միջոցների համատարբութիւնից, միադրծութիւնից, կառավարութեան դէմ մղած պատերազմը զգալի կերպով կորցնում է իր ոյժը, որը մաս - մաս է բաժանված: Կի իւրաքանչիւր շրջանն իրեն յատուկ եղանակով հարուածելով թշնամուն, շնորհով իր սակաւ ոյժին՝ բառականապէս չէ աջողում իր դիտաւորութիւնը, այլ և ստեպ բոլորովին չէ աջողում, քանի որ իր հանդէպ ունի կառավարութեան այսպիսի մի կանոնաւոր ոյժը, որ սակաւազօր խմբին թէ կարող է ընդդիմադրել աջող կերպով, և թէ յարձակվել նրա վրայ: Այդպիսի հանգամանքների, մանաւանդ երբ դրանք կրկնվում են, հետևանքները պարզ են. — դրանք կնպաստեն յեղափոխական կուսակցութեան քայքայման:

Գրանք են կազմում յեղափոխական կուսակցութեան մէկ ընդհանուր կազմակերպութեան նպատակութիւնը, և ուրիշ ժողովուրդների յեղափոխական շարժումները չօգտիւնի կերպով ապացուցանում են այդ:

Կեր բոլոր ասածներից պէտք է եզրակացնել, որ յեղափոխական կուսակցութիւնը, ունենալով նոյն որոշ նպատակները, ընդունած գործունէութեան որոշ միջոցներ, պէտք է կազմէ մի մարմին, իր յեղափոխական գործողութիւններում համատարբ, համերաշխ, կանոնաւոր ու կարգապահ: Այդ մարմինը պէտք է լինի կուսակցութեան մէկ ընդհանուր կազմակերպութիւնը:

Ինչպէս պէտք է լինի այդ կազմակերպութեան նախադիմը:

Աչքի առջև ունենալով այն պայմանը, որ յեղափոխական կուսակցութեան գործունէութիւնը հակախառովարչական է և այդ հիման վրայ, կարելի են շատ խուսափելու համար կառավարութեան հալածումներից, պարտաւորված է լինել գաղտնի, ուրեմն և այդ կուսակցութեան կազմակերպութիւնը վիճակված է նոյն ուղին ընտրելու, լինելու գաղտնի:

Գործունէութեան ասպարէզը լինելով թիւրքաց Հայաստանը, բնականաբար, և կազմակերպութիւնն էլ պիտի այնտեղ հաստատվէ: Գեղափոխական շրջաններ պէտք է կազմվեն երկրի որքան կարելի է շատ կէտերի վրայ, այսպէս ասած, պէտք է երկիրը ծածկեն իրենց ցանցով: Այդ բոլոր շրջանները պատկանելով յեղափոխական կուսակցութեան, պէտք է իրար հետ սերտ կապակցութիւն ունենան ոչ միայն բարոյապէս, որ զխաւորաբար ստեղծում է նրանց բոլորի նպատակի նոյնութիւնը, այլ և նիւթապէս:

Իւ ահա այն պայմանները, որ շրջանների մէջ ամրացնելով բարոյական կապը, անհրաժեշտ են ևս նրանց մէջ նիւթական կապ ստեղծելու համար և յայտնվում են նրանց գործողութիւնների համատարբեան, կանոնաւորութեան, կարգապահութեան ու համերաշխութեան միակ ու

անհրաժեշտ հիմքը

Բոլոր չրջանների, որ կազմում են մի կուսակցութիւն, գործունէութեան նախագիծը և կանոնադրութիւնը պէտք է լինի մէկ ընդհանուր, բացի այն յատուկ կէտերից, որ իւրաքանչիւր չրջանն իր տեղական գործունէութեան համար անհրաժեշտ է համարում, կէտեր, հետեւապէս, որոնց ստեղծում են սեղական պայմանների առանձնայատկութիւնները:

Կուսակցութեան այնպիսի յեղափոխական գործողութիւններ, որոնք պահանջում են մեծ զոհողութիւն ու տակտ (tact), որոնք նշանաւոր են և որոնց հետեւանքները ծանրակշիւ են, պէտք է կատարվեն կուսակցութեան բոլոր չրջանների միահամուռ միջամտութեամբ: Ըրինակ, այդպիսի գործողութիւններ են՝ 1) գործունէութեան ընթացքում կուսակցութեան գործունէութեան նախագծի ու կանոնադրութեան կէտերի քննութիւնը, եթէ հայկեր պահանջէ, 2) տեղական մի միջոցի գործադրելու վճիռը, 3) տեղական կամ երկրի շատ կէտերի վրայ ժողովրդային յուզում բարձրացնելու վճիռը, 4) ընդհանուր յեղափոխական յետադայ գործունէութեան կերպի, եղանակի ու տակտի մասին խորհրդակցութիւնը և այլն: Այդ գործողութիւնների խորհրդակցութիւններում կուսակցութեան բոլոր չրջանների միահամուռ միջամտութիւնը պէտք է կատարվէ հետեւեալ կերպով. — Իւրաքանչիւր յեղափոխական չրջանն ընտրում է իր միջոց մի մի երեսփոխան, յանձնարարելով նրան խորհրդածութեան խնդիրների վերաբերութեամբ իր, այսինքն չրջանի, առաջարկութեան ու որոշման ձայնը, եթէ խնդիրները չրջանին յայտնի են, իսկ եթէ դրանք յայտնի չեն, հաւատ ընծայելով իր երեսփոխանի որոշման: Առանձին չրջաններից ընտրված երեսփոխանները կզուսմարվեն մի յայտնի տեղ, ուր և ամեն մի խնդրի պէտք է վճովէ երեսփոխանների ձայնատուութեամբ: Եթէ յարմարութիւնը պահանջէ, փոխանակ յատկապէս իւրաքանչիւր նստին իրենց երեսփոխաններին զրկելով՝ չրջանները կարող են իրենց երեսփոխաններից կազմել ժամանակաւոր, առանց կանխապէս որոշելու այդ ժամանակը, քիչ քան փոխանակ և Վարչական ժողով՝ երկրի կենտրոնում հաստատված, տալով նրան վերոյիշած խնդիրների որոշում իրաւունքը:

Կուսակցութեան գործունէութեան եղանակները երեք են՝ պրօպագանդա, ագիտացիա և տեղորոշման տէնոր իւրաքանչիւր անգամ, իր ընդունակութիւնների ու պատրաստականութեան համեմատ, յանձն է առնում այդ երեք պաշտօններից (fonction) մէկը: Պրօպագանդա և ագիտացիա պէտք է կատարվեն միաժամանակ եթէ՝ ժողովրդի և թէ՛ աւելի կրթված դասերի շարքերում: Աւելի կերպ պիտի կարգադրել երրորդ, աւելորակ, պաշտօնին նուիրված ոյժերը:

Տէնորական պաշտօնին նուիրված ոյժերը պէտք է իրենցից կազմեն մի մասնաւոր՝ Պատերազմական կազմակերպութիւն, որը Յեղափոխական Վարչական Ժողովի որոշման համեմատ կատարում է տէնորական գործողութիւնները: Տէնորական մի գործ կատա-

րում է Պատերազմական կազմակերպութեան այն անդամը, որին ընկնում է վիճակը (վիճակ գցելով):

Կուսակցութեան չրջանների յարաբերութիւնները կատարվում են նրանց անդամների միջոցով. լոկայզ պաշտօնը կատարելու համար կարելի է յատկապէս ունենալ առանձին հաւատարիմ անձեր:

Այժմ դառնանք դրամական կողմին:

Կուսակցութեան իւրաքանչիւր չրջանը պէտք է ունենայ իր մասնաւոր գանձարանը, ըստ որում նրա մէջ պարունակվող գումարի մի յայտնի մասը չրջանն առանձնապէս յատկացնում է իր տեղական, տեղական գործունէութեան համար, իսկ մնացած մասը յատկացնում է կուսակցութեան ընդհանուր գանձարանին՝ այն գործերի համար, որոնք միաժամանակ յայտնվում են կուսակցութեան ընդհանուր գործերի ճարմարութեան համար (որ երբեմն մեծ նշանակութիւն ունի) կուսակցութեան ընդհանուր գանձարանը կարող է և շունենալ իրեն յատուկ մի տեղ, այլ իւրաքանչիւր չրջանն իր մօտ կունենաւ ևս մի երկրորդ արկղ, յատկացրած ընդհանուր գանձարանին պատկանելի գումարին:

Եթէ կուսակցութեան անդամների մէջ ծագում են անձնական վէճեր յեղափոխական գործի վերաբերութեամբ, այդ վէճերը քննելու ու վճռելու իրաւունքը պատկանում է երրորդական գաւառին:

Այսպէս ըստական է պարզելու համար մեր միտքը և որովհետ համար յեղափոխական կուսակցութեան կազմակերպութեան սկզբունքները, ձևն ու կերպը, կան ևս այլ կէտեր, որոնք կոչված են աւելի լրացնելու այդ նիւթը, սակայն մասամբ նրանց տեղն այստեղ չէ, այլ կուսակցութեան մանրամասն ծրագրի էջերում, մասամբ, և որ զլխաւորն է, նրանք տպագրվել չեն կարող: Այդ պատճառով այս անգամ մենք աւարտում ենք մեր խօսքը կազմակերպութեան մասին և հարկաւոր ենք համարում դրան կից զրկել մի քանի տող հետեւեալ նիւթի վրայ, որի կարեւորութիւնը մասնաւորապէս կազմակերպութեան և ընդհանրապէս յեղափոխական գործի տեսակէտից թէ՛ ներկայի և թէ՛ ապագայի վերաբերութեամբ հերքել անկարելի է:

Եթէ Լեւոնայի գանազան երկիրներում, Ռուսաստանը Թիւրքիան ու Հայաստանը դրանց կցորդելով հայերի մէջ գոյութիւն ունեն այժմ յեղափոխական գաղտնի շրջաններ, որոնց պարագմունքն իրենց նպատակի վերաբերութեամբ այսօր կազմում են տակաւին պատրաստակարար և չլատուութիւններ, շատ օգտաւէտ ու ցանկալի կլինէր, որ այդ չրջանները հէնց հիմակուալնից որ և է կերպով ու ճանրայով միմեանց գոյութեան մասին տեղեկութիւն տանէին և այնուհետեւ միջամտէին միմեանց, սկսէին իրար հետ ունենալ յայտնի յարաբերութիւններ, ստեղծէին յայտնի կապ իրար մէջ: Իրենց նպատակի նշանակութիւնը պիտի է յայտնվէ առաջնորդ այդքայ լին անկիս: Նրանք պէտք չանան իրենց համար յեղափոխական գործունէութեան մէկ ընդհանուր կանոնադրութիւն կազմելու գարգացնել և կամ համաձայնութիւն

կայացնել մէկ արդէն գոյութիւն ունեցող այդպիսի կանոնադրութեան վրայ, և այդպիսով կապել իրար բացի նպատակի և՛ իրենց կանոնադրութեան նոյնութեամբ:

Այդուհետեւ այդ առանձին շրջանները, եթէ նրանք գետ չեն սկսած ուղղակի մասնակցել գործին ուր հարկն է, այսինքն՝ թիւրքաց Հայաստանում, պէտք է աշխատեն միմեանց օգնելով և իրենց ընդհանուր խորհրդակցութեամբ կազմել մէկ ուրիշ ծրագիր՝ իրենց պատրաստակաւ աշխատութիւնն և ընդհանուր ծրագիրը:

Ասեմք դրա մասին երկու խօսք:

Այդ շրջանների, մինչև իրենց բուն ստարակէզ գնալը, պատրաստական աշխատութիւնների նպատակն է՝ շտապենել ու զարգացնել իրենց ոյժերը մարդերով ու գրամս պէս:

Այդ նպատակի համար նրանց գլխաւոր միջոցներն են՝ պրօպագանդա ու ազդեցիկ:

Այդ շրջանները պէտք է հայ հասարակութեանը, — իրենց գլխաւոր տարրի՝ ընդունակ գիտակցական յեղափոխականներ առաջացնելու, — ապացուցանեն յեղափոխութիւն անելու անհրաժեշտութիւնը թիւրքաց Հայաստանում և վատտակեն նրա, հասարակութեան, համակրութիւնն ու աջակցութիւնն այդ գործի վերաբերութեամբ:

Այդ շրջանները պէտք է թիւրքահայ բանուոր պանդխտների կարգերում պրօպագանդա անեն, նրանց համոզելով հայրենիքում յեղափոխութիւն անելու անհրաժեշտութիւնը և քարոզեն նրանց վերադառնալ հայրենիք՝ ապրտաւթիւն բարձրացնելու գիտաւորութեամբ: Նիթապէս օգնել հայրենիք վերադառնալու այն բանուոր պանդխտներին, որոնք սպառաւթական գիտումներով են մեկնում դէպ իրենց երկիրը: Կազմել այդ բանուորներից, ապաւորական ոգով առաւել պատրաստվածներից, յեղափոխական կազմակերպութիւններ:

Բացի այդ բոլորից, այն շրջանները պէտք է իրենց բարոյական, մտաւոր ու ֆիզիքական ինքնապատրաստութեամբ զբաղվեն:

Կանապէս այդ շրջանները պէտք է այժմանից հիմնեն զանաւորան յեղափոխական գործի համար, հետեւեալ նպատակով. — շրջանների միահամուռ խորհրդածութեամբ ու միջամտութեամբ գրամսպէս օգնել իրենց կուսակցութեան այն անդամներին կամ շրջաններին, որոնք արդէն գործում են բուն առաւարիզի վրայ: Այդ զանաւորանը կարող է շունենալ մի որոշ տեղ, այլ իւրաքանչիւր շրջանն առանձնապէս իր գումարած գրամբ կարող է պահել իր մօտ գտնված գրա համար մասնաւորապէս յատկացրած դանձարանում: Շրջանների զանաւորանների գրութեան մասին կարող են տեղեկութիւն ունենալ այդ բոլոր շրջանները: (Այդպիսի զանաւորաններ կարող են հիմնվել հայ հասարակութեան և այն շրջաններում, որոնք միայն ձգտում ունեն կողմնակի կերպով նպաստել հայ յեղափոխական շարժման):

Այսպէս, դեռ բուն ստարակէզի վրայ գործելուց առաջ այդ շրջաններն իրար հետ կապվելով, կստեղծեն մէկ ընդ-

հանուր կազմակերպութիւն, որն արդէն կրեւկայանայ իրեն յայտնի ոյժ, և անպատրաստ ու տկար կերպով չեն սկսիլ իրենց գործը, երբ անցած կլինեն գործի բուն առաւարէզը՝ թիւրքաց Հայաստանը:

Յեղափոխական պատրաստական աշխատութիւններով զբաղվող շրջանների առանձին ուղղորդութիւնն ենք դարձնում այն կէտի վրայ, որ իրենց այդ քայլերն անեն յայտնի զգուշութեամբ (բայց ոչ երկոտութեամբ), խուսափելու համար այն անախորժ, երբեմն և վտանգաւոր պատահարներից, որ իրենց ճանապարհի հանգիստելով թուլամորթ անձերի, սրանց հետ իրենց ունեցած այդ զաղտնի յարաբերութիւնները կարող կլինեն առաջացնել: Յեղափոխական գործունէութիւնը շատ փափուկ գործունէութիւն է. մէկ անզգոյշ քայլ, մինչև իսկ մէկ անզգոյշ խօսք կարող է պատճառ յայտնվել անհաճոյ հետեւանքների: Անկեղծամար նուիրված յեղափոխական գործին, յատկացրած նրան իր բոլոր մտաւոր, բարոյական ու ֆիզիքական ոյժերը. սեփական համոզումով ընտրած այդ գործունէութիւնը, իրեն իր կենսի նպատակ, իրեն իր անհատական ձգտումների էութիւն. անկեղծ յարաբերութիւններ ունենալ իր գործակից ընկերների հետ. ամեն պարագաներում հոգալ բացառապէս գործի շահերի համար, — ահա այն յատկութիւնները, որոնցով միշտ, ամեն տեղ, ամեն հանգամանքին պէտք է առաջնորդվել յեղափոխականը: Գծադրաբար, հայերի մէջ զարգացած է հայրենասիրական պոռտախօսութեան ախտը, հայրենասիրական շարժումներից Կան անձեր, այդպիսի պոռտախօսներ, որոնք մէկ երկու հայրենասիրական ճառասիրողներ սերտած, թութակի նման թէ հրապարակապէս և թէ աւելի անձուկ շրջաններում ամեն պատեհ ու անպատեհ առիթին պատրաստ են հայրենասիրական «թող փչել» իրենց անկեղծիրմների աչքին: Եւ պակաս չեն, աւագ, այն պիտի անհեռատես, թեթեւօրիկ կամ հէնց պարզապէս սոգեւտ մարդիկ, որոնք այդ «հայրենասէր» թութակներին երկինք են բարձրացնում, և դրանից առաջանում է այս վերջինների ինքնահաւանութեան ախտը: Մեր համախոհներին հետեւալ խորհուրդն ենք տալիս այդ երկու կարգ կրողից իրեն արցունքներ թափող «հայրենասէրների» վերաբերութեամբ. — խղճացէ՛ք նրանց, ընկերներ. նրանք ողորմելի են: Մի մարտնչէ՛ք նրանց դէմ, եթէ նրանց հայրենասիրական խօսքերի խաղերը կամ անմեղ գուարճութիւնները գործին մնաս չեն բերում: Երկխան պիտի որ և է բանով զբաղվէ, որ լաց չլինէ: Մեր «հայրենասէր» փոփոխամիտ պոռտախօսները շատ փափուկ գործ են իրենց խաղալիք ընտրում: Բայց եթէ իրապէս այդ գործը նրանց խաղերից մնաս չի ստանալ, թողէ՛ք նրանց հանգիստ: Ամեն մեծ գործ, հէնց իսկապէս նրա համար որ նա մեծ է, ունի, գծադրաբար, իր ոյժանդակ կողմերը, ունի իր կապիկները. ոսկէ արտն իսկ գուրկէ է չոր ու անպիտան խտրից: Ինչու վատնել ձեր թանկագին ոյժերը խղճուկ մըջիւններին հարուածելու համար. — խղճացէ՛ք նրանց, ընկերներ: Այո՛, խղճացէ՛ք, բայց և զգուշացէ՛ք նրանցից. ստոտախօսներն անկեղծութիւնից

գործի ու փոփոխամիտ մարդիկ են և սակաւ բացառութեամբ՝ աղէտ, և իբրեւ այգալիսներ՝ նրանց հաւատ ընծայել չէ կարելի . . .

Առանց երկար ու բարակ մեկնաբանութեան ու առարկութեան ի նպատակ մեր յայտնած մտքերի և առաջարկութեաների, մենք կարճ կերպով ուղղակի դիմում ենք այն հայերին և, զիտաւորապէս, այն հայ երիտասարդութեան, որ ոչ միայն անտարբեր չէ, այլ և իր սրտին մօտ է համարում հայ ժողովրդային ընդհանրութեան բարեկաւութեան գործը, և հրաւիրում ենք նրանց աւանդին ուշադրութիւնը մեր այս յօդուածի և առաջարկութեաների վրայ, որոնց ձայնը, լիայոյս ենք, չի լինիլ և չի պիտի լինի «ձայն բարբառող յանապատի»:

Փ Ո Ւ Ր Ա Ս Ի Ա Յ Ո Ւ Մ ԵՐԿԱԹՈՒՂՈՒ ԳԾԵՐ ԱՆՃԱՅՆԵԼՈՒ ԼՈՒՐԵՐԻ ԱՌԻԹՈՎ

Մեր օրինական, զիտաւորապէս՝ թիւրքահայ, մամուլը վերջին ժամանակներս բաւական տեղեկութիւններ տվեց Փոքր-Ասիայում երկաթուղու գծեր անցկացնելու մասին, որ իբր յանձն է առել գերմանական մէկ ընկերութիւն, չափաւոր Անգլիայի կրթերը զբոսնելով՝ Նոյն մամուլը նմանապէս խօսեց այդ նախագծի առթիւ և նա խօսեց, չափաւորապէս թաղցնել իր վարդապետ երազները, իր ուրախութիւնը և չղաջաւ գովեստներ ուղղել թիւրք կառավարութեան, որ այնքան հոգս է տանում Փոքր-Ասիայի, ուրեմն և Հայաստանի, բնակիչների պէտքերի համար: Հայերի առաջագիմութեան, քաղաքակրթութեան, առեւտրականութեան ու փաճառականութեան բարեկաւարներ, հայ ժողովրդի և երկրի հարստանալու մասին խօսքեր ու գիտողութիւններ թուփում էին այստեղ, այնտեղ այդ յօդուածներն բաւական խառնիճաղանձ ձևերի մէջ: Սակայն այգալիսի ուրախութեամբ գրաւված, ոչ որ ծանրութիւն չկրեց փոքր-ինչ ասուել լայն հայկադք զըցել այդ հարցի վրայ և ցոյց տալ նրա իսկական միտքն ու նշանակութիւնը հայ ժողովրդի բարեկեցութեան վերաբերութեամբ, աչքի առջև ունենալով նրա հասարակական կացութեան ներկայ պայմանները: Հիշե՛ք է, որ դրանից մեր պարզասիրտ հայերնակիցների ուրախութիւնն իր ջախիջ բաւական կկորցնէր, բայց դրանից մեր հաւկացողութիւնն այդ հարցի մասին աւելի շատ ու աւելի ծիւղ կկնէր:

Խօսենք այդ նիւթի մասին զիտաւորապէս մեր, հայ ժողովրդի շահերն ունենալով աչքի առջև:

Նախ և առաջ ծագում է հետեւեալ հարցը՝ ինչ նպատակով է ուղում բարեկեց գարծնել Փոքր-Ասիայի բնակիչներին ոչ թէ թիւրք կարավարութիւնը և ոչ էլ փոքր-ասիացիների կամ բարեկիրտ հայ հայրենասէրների մէկ ընկերութիւն, այլ օտարը, գերմանացին, որն իսկապէս

ոչինչ գործ չունէ ոչ Փոքր-Ասիայի բնակիչների ընդհանրապէս և մասնաւորապէս հայ ժողովրդի և նրանց բարեկեցութեան հետ:

Եւ պարզ է, որ փոքր ասիացիների շահերը չեն զերմանացուն զրգել այդ քայլն անելու, այլ եւրոպական տէրութիւնները, միմեանց առաջը կարելով, ձգտում են օգտվել Փոքր-Ասիայի «հում նիւթ» ազդութիւններով, նրանց էլ ք ա պ յ ու ա տ ա յ ի ա (exploitation) անել:

Մեզ կարող են պատասխանել թէ՛ թնդ այգալէս լինի բայց դրան կից մեր մէջ կանէ կուլտուրան (culture), կըստ գտնայ առեւտրականութիւնը, կհարստանայ երկիրը, և վերջապէս, չէ՞ որ մեծ մասամբ օգուտը մերը կլինի: Այս առարկութեան հետ գուցէ համաձայնէինք, բայց . . . Ձգտալենք գրչի մի նկարով միանգամից վճռել այդ հարցը. նայենք աւելի խորը և աչք ածենք ուրիշ ազգերի դոյնանման հանգամանքների վրայ:

Ընդհանրապէս առաջագիմութեան երեւոյթներն ինքն ըստ ինքեան բարիքներ են և շատ պարագաներում՝ չէին յայտնվիլ իբրեւ աղէտներ մարդկութեան մեծամասնութեան համար, եթէ մարդկութեան քաղաքական ու աշխուշ տնտեսական կազմակերպութիւնն այնպիսի պայմանների վրայ հիմնված լինէր, որոնք միջոց առաջ առաջագիմութեան շատ բարիքներին, փոխանակ չարիք դառնալու, նպատակայարմար կերպով ծառայել մարդկային ըստուար հանրութեան:

Փոքր-Ասիայում երկաթուղու գծեր անցկացնելու փաստըն ինքն ըստ ինքեան, անտարակոյս, յայտնվում է առաջագիմութեան մի նշանաւոր ֆակտոր (facteur): Բայց թիւրքաց Հայաստանի այժմեան քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական ծանրագին պայմանների ներկայութեամբ՝ ո՞ւմ արդեօր կծառայէ առաջագիմութեան այդ ֆակտորը, ո՞վ կօգտվէ և ո՞վ կկորցնէ (յայտնի է, որ առաջագիմութիւնն առանց զոհաբերութեան չի լինում), և որպէս նա կազդէ մեր ժողովրդի մօտիկ ապագայի վրայ:

Ահա հիւսն այդ հարցերի մասին մենք կուզենք անել մի քանի գիտողութիւններ կարելին շտի կարճ կերպով և որքան մեղներում է դոյն հարցին զիւրամատչելի եղաւ, նախ ու ձև տարու մեր ցանկութիւնը:

Նախ և առաջ ինչ է իրենից ներկայացնում ժամանակակից առաջագիմութիւնը, քաղաքակրթութիւնն ու երկրի հարստութիւնը ժողովրդային շահերի տեսակէտից: Դոյն միայն մի գծուարին, ժողովրդային աշխատող հանրութիւնների արիւնով ու քրտինքով չաղաղված ճանապարհ է դէպի մարդկութեան ապագայ բարեկեցութիւնը: Դա իսկական ճանապարհն է դէպի Դանտէի դժուրը, որտեղ ինչքան առաջ են գնում, այնքան առատ են հանգիստում աւելի ծանր շարշարանքների, աղէտների, թշուառութիւնների, լոկ այն տարբերութեամբ, որ ներկայ առաջագիմութեան մարտիրոսները կրում են իրենց մէջ յուսոյ կայծ ապագայի վերաբերութեամբ: Դա մի ծանր փորձառութիւն է մարդկութեան գէղ առաջագիմութիւն ունեցած ընդունակութեանն ու տոկունութեանը, փորձառութիւն, որի բովից, հաւանական է, բոլոր ազգութիւնն

ըը կենդանի չեն անցնիլ և չափերը նրանցից կեննն պատմական բնույթ և կրթական տեղի զօրանքների հետ:

Այս գեղեցիկ երևույթի մասնագետը՝ երկրորդից որ մեկի վրայ որ կողմը: Վերադառնալու տեղանքիցի առաջ աղիմունքի են այն երկրորդից կուրաբարական զարգացման նյութի թարթ առաջանի է հասցրել որի մասին մասնակ առնում չեն կարող սրանից եօթնական տարի մի դար առաջ: Այդ մասնակները հարկաւ, երկու թուղա մասին երազում էլ չեն: մինչդեռ այժմ չկայ որ և է նշանակող քաղաք, որ չբնակաւում չլինի երկաթուղու բազմաթիւ գծերով, ջրային ճանապարհներով, հեռագրական թելերով, սրտի, սարգոստայնի նման, խառնելու վարդուրում են ամբողջ միջին: Եւրոպան ու Անգլիան: Այնտեղ քաղաքներն ու բնակավայրերը չեն երբ մեծակապից զործարանների բազմաթիւ միտիլ ծխնեղանքներով ներկայացնում են կախարդական բնակավայրերի տեսարան: Այնտեղ հնդկացի զործարաններում, օրինակ, թեմալ ամենայն տեսակ մեքենաների, որոնք աղբյուրի հարմար են ենթարկվում շողիլ ջրի ու կլեբարականութեան միջոցով, բանում են բանտների խոտն լեզնաներ, որոնցից ամեն մի բան որ մեքենաների շարժով զործում է ամենապակաս 5-10 անգամ աւելի մեր հասարակ նախապետական զործարանով բանողից, դեռ հնազանդ նրա արդիւնագործութեան յատկութեան մեծ զանազանութիւնը մեր բանողի արդիւնագործութեան որպիսութիւնից: Այնտեղ չկայ և մի կտոր հող որ ամենամեծաբնակչութեան հերթով մշակված չլինէր ամեն տեսակ մեքենաների և գիտութեան ու տեխնիկայի ու խորհում արտոմ ամենապակաս ջին գիտելի օգնութեամբ, և նրա արդիւնքն, ուրեմն, չլինէր ամենապակաս 3-4 անգամ աւելի մեր երկրի ամենատարող հողի արդիւնքից, որի համար զործադրում են հնազանդ նախապետական զործարան: Այնտեղ բազմաթիւ տեսակ պահեստներում ու խանութներում գտնվում է ամեն տեսակ ապրանքների աշագին պաշար: Այնտեղ մեծ քաղաքներում, այսպէս կոչված՝ ունեւոր դատարաններ չլինաներում արտում է ցնորական ու անհատաւոր լի, զեղի ու շուրջ շրջանի, որի մասին մի մասնակ թագաւորներն անգամ չեն կարող երազել:

Մակայն, այդպիսի հարստութեան ու շրջանի միջոցին լինէր միջակի մէջ և լինէր են անում բանոր ժողովրդի աշագին ընդհանրութիւնները՝ մասնակները (masse):

Երանդ ապրում են զրեթէ նոյնպիսի աղքատ ու բազմաշարքար, նոյնպիսի մտածանք ծանրաբեռ ու խառնութեան ու գրկանքների մէջ ընկնում, նոյնպիսի չլինանք լով թէ ինչ կլինի մաշն իրենց հետ, որչափ և մեր հայաստանի գիւղացին: Չանոգանութիւնը յոյն է, որ այդ երկու թուականի այդպիսի միջակի պատճառները տարբերվում են: Հայ գիւղացու գլխին թուրաթիւնները տեղում են մեկ անկարգ ու վայրենի կառավարութեան կողմից, որն իրենութեամբ ու սկզբունքով գէթ է ամեն տեսակ առաջադիմութեան. տեղում են աշագին հարկերի ու ամենայն խաղաղութեան կարգապահութիւնների և դրանց

զործադրող պաշտօնականների շարժում տեղում են վայրենի ցեղերի կողմից, և կամ տեղում են բնութեան զանազան անմիա խաղերի շարժում (ինչպէս երազա, կարկառ և այլն): Իսկ եւրոպական պրոլետարիատը, այդ կերպ զրկված լի, ներքին խնդրոյն զոյոթիւն ունենալու կարելիութիւնից, յայտնվում է ճորտ դրամատիրոջ ձեռքին, անդադար զոյ է կոտորել երազաւորապէս: չենք դրամական մարձաւորութեան անկանխութեան ենթակայ: Այս պարագի է չլինի թէ այսօր կամ վաղը որ և է պատճառներով արձակեն իրեն զործարանից, գրկեն իրեն քրոնաթոր, արիւնալուծող աշխատանքից, պատճառներ, որոնց համար նա զոյ է նոյնքան պատախաճառաւոր ու միջոցաւոր է, որ քան և մեր գիւղացին քրեղի առջև: Եւ ահա նրան վտարելից զործարանից կամ զրկելից դրամատիրոջ հողը ցանկ վտարել իրաւունքից, և ահա նա վտարել մէջ տեղն է ընկած, նրան է վիճակված լինել սովորական, մինչ նրա շուրջ հեղեղական ու լայն, ծագում կուտ, միտում է գտնված վտարել կամ լծողների շուրջ ու ցնորական շրջանի:

Եւ եւրոպական բանոր դատարանների այդ զմեզ հակառակից, աւետարանութեան իրաքանչիւր նոր քայլն անելիս առաջադիմութեան ուղիի վրայ, առաւել ու առաւել նախաձեռնում է: Արքան մեծանում, ստուարտում են աւետարանի ոյլերը: Եւրոպայում, այնքան զգալի կերպով այդ ոյլերն անցնում են սակաւաթիւ, միւսներից աւելի զօրաւոր, դրամատիրների ձեռքը և դրա հետ միաձին ընկնում է դրանց ձեռքը և՛ քաղաքական (politique) զեկը: Իսկ մանր արհեստագործները, մանր զործարանատէրերը, զիւղացիներն ու մանր հաշտարները կամայկաւ մայ քայքայվում, միտում են և անցնում չքաւոր ու խեղալիս իրաւաւորի պրոլետարիատի կարգից: Այս թական հարստութեան (դրամատիրի, կապիտալի) ու քաղաքական զեկի մի և նոյն ձեռքն այդ կերպով ընկնելը մի կողմից, և բոլորովին աղքատ, աշխատութեան վարձի կարծա ժողովրդային մասնակները միւս կողմից՝ այդ հանգամանքը ծագեցնում է նրանց մէջ սարգոյնակ մրցումն աշխատանք որոնելիս և այդպիսով աւելի ու աւելի է ցածրացնում այդ վերջինների, ժողովրդային ընդհանրութեան, բարեկեցութեան ընդհանուր մակերեսիցը և, ընդհակառակը, առաւել զօրացնում ու խառնալում առաջինների, ունեւորների, անգուղ բնակաւորութիւնը:

Բնական է, որ եւրոպական ամբողջ հասարակութեան այդ երկու մասի անջատվելը և երկու մեծ, իրար հակառակ դատարար կողմիցը սկսեք է դրանց մէջ պատեւրաւ ծագեցնել, պատեւրաւ կեանքի և մահի: Եւ այդ պատեւրաւ ծագել է, և օրից օր ընդունում է առաւել սուր, անհաշտ ու կատաղի կերպարանք: Եւրոպական պրոլետարիատը, առաջնորդութեամբ առաջադիմ ինտելլիգենցիայի բաւաղին մասի, շտապում է կազմակերպել իրենից յետադիմական խորաւոր զօրաւորում, որը պատեւրաւում է հիմնովին կործանել և կրկին նոր սկզբունքներով կառուցել մասնակակից, այսինքն՝ բոլոր ու աղաւթ, հասարակական կեանքի ամբողջ կազմակերպութիւնը: Եւ

այն ժամանակ, միմիայն այն ժամանակ, երբ այդ մեծ գործը կիրականանայ. երբ ջնջված կլինի մարդկության բաժանումը երկու առանձին մասերը, մեկը՝ ունեւորների, մյուսը՝ շահագործողների դասակարգ. երբ տնտեսական (économique) ախարհում, — այդ գլխավոր հիմքը մարդկության գոյությունը, — կսկսե տիրել հասարակությանը և խրախուժել իր սեփականության հիմնարկը այն, ինչ ինքն է արդիւնաւորել, — միմիայն այդ ժամանակ կուլտուրայի ու քաղաքակրթութեան բոլոր բարիքները կլինեն ստատիկական թիւն, ստացուածք (bien) ձեռքբերողների և ոչ թէ մեկ ափ տրիւնախում առանձնաւորւածների (privilegie) :

Մենք չառն կեղծիքներ մեր յօդուածի գլխավոր նպատակից, եթէ սկսելիք մանրամասնաբար նկարագրել և բնութագրել կեանքի ներկայ պայմանների բնատուր թիւնը և այն պատճառները, որոնք անխուսափելի են դարձնում սոցիալական յեղափոխութիւնը: Մէկ ուրիշ անգամ գուցէ մեզ յարմար ստիժ պատահէ վերադառնալ այդ հարցին: Իսկ առայժմ առանձնապէս շեշտելու արժանի կէտն այն փաստն է, որ ժամանակակից առաջադիմութիւնն ու կուլտուրան հանդիսանում են իրրեւ մարդկության բազմաւորութեան ու բարօրութեան անհրաժեշտ պայմաններից մէկը միայն, մի պայման, որին կարող ենք անուանել արաւորն պայման. օրինակ, անառախ ներկայութիւնը յայտնվում է մի պարզ արտայայն, բայց և անհրաժեշտ պայման աներ կատարելիութեւ համար: Սակայն որ այդ բազմաւորութեան ու բարեկեցութեան մարդկութիւնն իսկապէս կարողանայ հասնել հարկաւոր է ևս մէկ այլ հիմնաւոր պայման. հարկաւոր է, որ քաղաքակրթութիւնը դադարէ լինել մի յայտնի դասակարգի յատուկ սեփականութիւն լինելու շահերին ծառայող, այլ նա պէտք է դառնայ ա մ'ն ք ի պատկանելիութիւն, ամենքի ստացուածք, ընդհանրութեան օգուտին ծառայող:

Իսկ այս վերջինին հասնելու համար պէտք է ժողովուրդը բարձրանայ մինչև մի յայտնի գագաթն առաջնան ինքնաճանաչութեան ու քաղաքական պիտի, որին կարելի է հասնել ժողովրդային կրթութեամբ, պրօպագանդան ու ազդեցական ունենալով միջոցներ:

Այսպէս, եթէ հիմա մի բոլոր ենթադրենք, թէ մեզ մօտ, Հայաստանում, յանկարծ մէկ ինչ որ հրաշքով երևան ելաւ, ոչ թէ երկրաթուղւ մի գիծ, այլ եւրոպական ժամանակակից այժ կուլտուրան, իր հազարամյակեան ուղիների առաւար ցանցերով, իր մեծամեծ գործարաններով, իր բազմամարդ քաղաքներով, իր բոլոր հարստութիւններով, շքեղութիւններով և նոյն իսկ իր մինչ յայտնի առաջնան ունեցած քաղաքական ազատութեամբ, բայց այդ ա հանգերձ ժողովուրդը, որպէս այժմ, դարձեալ մնացած լինէր իր տղիտութեան մէջ, լինէր անկարելից գէալ իր ճակատագիրը, — մեր վերաբերութիւնը գէալ այդ երեւոյթը մեր մինչև հիմա յոսանքներից արդգ կերպով կարելի է եզրակացնել: Մենք, հասկանալի է, չենք որոշում այդ երեւոյթի գէալ, բայց և մեր հրճութեամբ, դրա առիթով կլինէր քաղաքականութիւնը: Մտածելով ամբողջ ժողովուրդի շահերի, ինտելեկտների մասին և ոչ որ և է առանձնաւոր շահերը խմբի վրայ, միայն որն այդ պարագայում կօղակէ այդ լայն քաղաքակրթութեամբ, մենք կ'ստէինք, զուտ ահմում ևս կարելիութիւն ապրելու առաջնան և հիմա գու ապրում է անդիման պայմանները, ոչ բնութեան անմիա խաղերը, որոնցից այսօր առելի կախում ունենալ, որինք մեջ առաջ գու ապրում էիր, բայց սոս, արդեօք գու դրանից առելի քաղաքաւոր դարձար, արդեօք քո էկանքդ առելի հանգիստ է այժմ, արդեօք քո կենսական պայմաններն առելի բարեկարգ են: Ոչ. Գո նախկին նա հասկնաւորան կեանքդ, իր հնազանդան սովորութիւններով, նախապաշարութեանով և այն անցեալ բարբարոսական բէժիմը, որի ապի երկար դարերի ընթացքում գու կրեցիր անշատի հալածում ու թշուառութիւն, — պատմական սրայ մաների, մարդկային կեանքի նորանոր հոսանքների չնորհով դրանք կործանվեցան, պէտք է անպատճառ կործանվին և յանուն մարդկային առաջադիմութեան: Մենք պիտի գոհ լինենք, որ այդպէս եղաւ. բայց այն ժամանակ պէթ մինչև մի յայտնի առաջնան գիւս կրում էիր քո մէջ քո ժողովրդային առանձնապատկութիւններն ու մարդկային արժանաւորութիւնը, իսկ ինչ ևս այժմ Բոս, ժուական քաղաքակրթութիւնն իր արխնածարաւ ճիւղանները գաղտնաբար ու տակտով խրել է քո բազմաշարքար մարմնիդ մէջ և եթէ գու չես պատերազմի նրա գէալ, չի անցնի և մի քանի տասնեակ տարիներ, գու կդառնաս ողորմելի ճորտ, գու կդառնաս բանուղ ա նասուն: Դատարի, ուրեմն, վարիներ, վերջնել ճակատագիրդ քո ձեռքիդ և բոլորը կաղնակեղայել այնպէս, ինչպէս, լաւ է քեզ համար և ոչ այնպէս, որպէս լաւ է մի առաջակէքսպլուտատոր անհարազատ խմբի համար: ...

Սակայն հրաքների դուրը վաղուց անցել գնացել է, հետևաբար և քաղաքակրթութիւնը յանկարծակի կերպով չի լինիլ երկրից մեր երկրի վրայ, այլ նա կգայ Եւրոպայի արեւմտից և դոյն պայմանը մեզ գնում է առելի վաճառ առելի վտանգաւոր դրութեան մէջ:

Ներկայումս գրեթէ բոլոր առաջնակարգ պետութիւնները մրցում են իրար հետ քաղաքաւոր խօսքերով ու խոստումներով, որ նրանք ուղղում են «արեւելքին», դրանցից խրախուժելը շտապում է գէալ «արեւելքին», ծառայութիւններով ու քաղաքակրթութեամբ: Բայց խնդր «արեւելք», նրան չատ սուղ կնտէ իր մեծ եղբայրների, եւրոպացիների, այդ սիրահարական խոստումները: Եւ ինչ կերպով արդեօք կարող ենք միմիայնակ եւրոպացիների այդպիսի ձգտումների նշանակութիւնը: Գիտնական տնով ասելով այդ ձգտումներն իրենցից ներկայացնում են պատերազմ շուկայի (marche) համար և իրենց յետապոյ գարգացումով դառնում են կօլօնիալիստ (colonie) մեքք բերելու ձգտումներ: Եթէ Անգլիան, Գերմանիան, Ռուսաստանը և ուրիշներ ինտելեկտներ են անում

Բ. Դրան աւերակներին մէջ, քամւում են զրան և նրանցից իւրանելիւրը ձգտում է հաստատել իր արդեցութիւնը Գորք-Ասիայում, դա նշանակում է թէ՛ նա մտադիր է ուշ կամ վաղ այդ երկիրը դարձնել իրեն կօջնիստ Բայց պետք է ունենալ զոնէ հէնց չնչին հատկացութիւն թէ՛ ինչ է նշանակում կօլօնիստական քաղաքական և քաղաքական և որ մարդ սարսափէ այն տեսարանից, որը ներկայացնում է այդ քաղաքականութեան հետևանքները: Պա մէկ անգութ, տմարդի էքսպլուատացիա է, որ զոր ծագում է մէկ առաւել քաղաքակրթւած ու առաւել մեղ ժողովուրդ մէկ ուրիշ ժողովուրդի վրայ, էքսպլուատացիա, որ զործադրւում է քաղաքակրթութեան ու գիտութեան միջոցով, էքսպլուատացիա, որ աւելի վատ է քան բարւարւողական յարձակումները: Հնդկաստանի դժբաղդ հակառակորդը յայտնի է: Այդ ժողովուրդը հնադարեան բանաստեղծութեան ու կուլտուրայի ժողովուրդն է, բանաստեղծութիւն ու կուլտուրա, որով մինչ այժմ սնւում է ամբողջ Ասիան. այդ ժողովուրդը բնակւում է երկրագնդի թերևս ամենալայն կտոր հողի վրայ. Բայց ինչ դարձրեց զրան գովված, լուսաւորված Անգլիայի իշխանութիւնը: Քաղաքական ու անտեսական հնարաւոր միջոցների երկայն շարքով նրան աջակցում Հնդկաստանը դարձնել զարմանալի արդիւնաբեր մի վայր և նրա ժողովրդին՝ բանով անասունների միջինաւոր հօտ: Քաղաքակրթութեան վայրուն գիւտերի ամեն մի նոր միջոց, ամեն մի նոր ներմուծութիւնը երկրի մէջ պատճառ էր յայտնվում Հնդկաստանի հարիւր հազար կեանքերի կորստին: Որ. կուլտուրաւորածական շողիէ զործասեղանի՝ մեքենայի ներմուծելուց յետոյ Հնդկաստանի կառավարչական անգլիական պարլամենտին յայտնում է հետեւեալը. «Հնդկաստանի դաշտերը բոլորովին սպիտակ են, թափթփված լինելով հարիւր հազար ջուլֆաների ոսկունքով, որոնք աշխատութիւնից դուրիս քաղցած մնում են»: (Կ. Մարքս, «Կապիտալ» հատ. 1) Իսկ ժամանակ առ ժամանակ յայտնվող ներմուծութիւններ Հնդկաստանում քիչ չեն կատարվել: Իսկ երբ, վերջապէս, հասած ծայրահեղ յուսահատութեան, Հնդկաստանի ժողովուրդը փորձեց ապստամբել այդ բռնակալութեան դէմ, Անգլիացիներն այնպիսի վայրենի կատաղութեամբ սկսան ժողովուրդին զսպել, «հանդարտեցնել», որի օրինակը թերևս չկայ պատմութեան մէջ: Լուսաւորված Անգլիացիներն աւելի վայրենի, արիւնարբու, տմարդի յայտնվեցան այդ գէշ քում, քան վայրենի թաթարներն ու քիւրդերը: Ամբողջ քաղաքներ, գիւղեր հիմնովին քարուքանդ էին անում, մարդերին ոչնչացնում էին գազանային վայրագութեամբ ու անգթութեամբ և այնչափ, որ դաշտերը, ճանապարհները ցանված էին մարդկային արեան գետերով. գերիների զլխին կատարում էին այնպիսի խառատիւրտ ու աղիխարչ բռնութիւններ, որոնց հանդէպ մարդկութիւնն ուղած մնացած էր: Այդ հարուածների շնորհով Հնդկաստանի ժողովուրդը մինչ այժմ չէ կարողացել իր գլուխը բարձրացնել և հազիւ թէ երբ և է կարողանայ:

Մենք ամենևին չենք ուզում յայտնվել չարագուշակ

մարդարէ մեր ժողովրդի վերաբերութեամբ, նախապէս չսկիզբով նրան զոյնանման սարսափ: Բայց եթէ մենք, փոխարէն մեր բոլոր ոյժերով ջանալու ժողովրդի մէջ բարձրացնել ինքնագործունէութեան ոգին, սպասենք ոգորմութիւն կատարութեան ու Եւրոպայի կողմից. եթէ մենք, փոխարէն խորունկ քնից ու տգիտութիւնից սթափելու ժողովրդին, նրան օրօրենք վարդէ յոյսերով քաղաքակրթութեան բարիքների վերաբերութեամբ, որոնցով մեղ ուզում են բազմաւորացնել գերմանացիներն ու անգլիացիները. եթէ մենք, փոխարէն երկխոս ժողովրդի մէջ և յանուն առաջադիմութեան՝ զոչնչու նրան զկալի պատերազմ ու ապստամբութիւն ընդդէմ ստրկութեան ու օտար լծի, սկսենք մէջք ծուկ ու շողորթութիւններ սլփոնել զանազան գահերի տոջն և աղերսել նրանց օգնութիւնը, — այդ բոլորից յետոյ ո՞վ գիտէ՞ թէ արդեօք մեղ հետ էլ չի պատահիլ այն, ինչ պատահեցաւ Հնդկաստանի ժողովրդի հետ, թէ արդեօք քաջքայքայ ու մեծող թիւրքիայի վայրենի ճիւղաններից անցնելով մենք չենք յայտնվիլ քաղաքակրթւած Գերմանիայի, կամ Անգլիայի, կամ Ռուսաստանի ոսկեղծած երկաթէ տրոսիակ վանդակում:

Մենք պարտաւորվեցանք երկար կանգնել ժամանակակից քաղաքակրթութեան ընդհանուր կերպարանքի նկարագրութեան վրայ և չառ քիչ տեղ է մնում մեզի ստանձնապէս մատնանիլ անել թէ՛ արդեօք մօտիկ ապագայում մեր ժամանակակից հասարակական պայմանների ներկա՝ յոյժեամբ, ինչ տղեցութիւն կունենայ մեր ժողովրդի շահերի վրայ մասնաւորապէս երկաթուղի անցկացնելը: Սակայն աչքի տոջն ունենալով մեր բոլոր միջնէ հիմա առածները, այդ կէտն էլ կարելի է լրացնել այստեղ կարճ կերպով:

Երկաթուղու գիծ անցկացնելը Գորք-Ասիայում յայտնվում է առաջին քայլերից մէկը, որ կաններ, այսպէս կոչված, կապիտալիստական (capitaliste) կուլտուրայի զարգացման ուղիի վրայ, որն այսօր թաղաւորում է Եւրոպայում: Թէ արդեօք գէշ ուր աօրաւ այդ ուղին Եւրոպային՝ մենք տեսանք արդէն: Իսկ թէ մեղ էլ մի ճակիւմ է անցնել այդ երկար ու դժուար ճանապարհը, որով ամենաթանկ զոհարեութիւններ տնկելով ընթանում է այժմ Եւրոպան, — այդ խնդիրը չափազանց բարդ է և դրա մասին խօսել այստեղ այս անգամ մենք յանձն չենք առնում: Սակայն այդուամենայնիւ կասենք լոկ այն, որ վերայիլած ուղիի վրայ մեր առաջին քայլերն անելիս, յամենայն գէշս մեզի միճակված է կրել այն, ինչ կրել է դարուս առաջին կիսում և Եւրոպան, որովհետեւ կապիտալիստական կուլտուրայի զարգացման օրէնքները միշտ ու ամեն տեղ մի և նոյնն են:

Այդ արօցէսը Եւրոպայում կատարվել է հետեւեալ կերպով: Հէնց որ արդիւնագործութեան ճիւղում երևան է եկել մի նոր դիւտ կամ արդիւնագործութեան նախկին ձևերի նոր կատարելագործութիւն, որի զործադրութեան համար պահանջվում են մեծամեծ ծախսեր, այդ դիւտը

կամ կատարելագործութիւնն իսկոյն և եթ զպոռնում էր բացառիկ մեծաշնորհ ու սեփականութիւն որ և է հա-
րուստ ընկերութեան կամ մասնաւոր դրամատիրոջ, որի
բաժինն էր լինում և այն գիւտի բոլոր վաստակն ու
օգտակարութիւնը: Իսկ մանր արհեստատուները և առ-
հասարակ, արդիւնագործութեան հին գործիքներ ունեցող
ները քայքայվում, անանկանում էին, որովհետեւ անոյժ
էին հանդիսանում մրցելու առաւել արդիւնտիրող մեքե-
նայագործ ախատութեան հետ: Այդպէս եղաւ, օրինակ,
Անգլիայում կտաւագործական չոգիէ մեքենայի ներմու-
ծութեամբ, և մինչ այն ժամանակ ջուլհակների (կտաւա-
գործ) ամբողջ գիւղեր, որ պարսպում էին կտաւի ձեռա-
գործութեամբ, արագ կերպով քայքայվեցան, հարստա-
հարկեցան և սկսան վարձով բանել գործարաններում և
կամ մնացին կտոր հացի կարօտ: Դոյնպէս եղաւ և Ռու-
սաստանում, երբ երկաթուղին սկսաւ գոյութիւն ունե-
նալ այդտեղ. չուկայի արեւտրական ապրանքների տար
ու բերը, քարաւանները, որ հարկւր հազար ձեռներին
տալիս էր պարսպումը, միանգամայն չքայան, դրանցով
պարսպող հարգկային բազմութեանը չարաւելով փողոցը:

Երկաթուղւո զծի անցկացնելն ունի զարձեալ մէկ ու-
րիշ նշանակութիւն: Աս ոչ միայն յաղթում, սեփականաց-
նում է իրեն արեւտրականութեան մի յայտնի մեծ ճիւղ,
այլ և իր ոտքը կոխելով երկրի ներքը, ժողովրդային աղը-
տեսութեանը ենթարկում է ամենաարմատական յեղա-
շրջման: Այսպէս, այնտեղ, որտեղ գեւ երէկ գոյութիւն
ունէր արհեստատուների ու առեւտրականների մէկ ամ-
բողջ բազմութիւն (դարբիններ, ջուլհակներ, հրաներ և
այլն), որ բաւականութիւն էր տալիս իր գաւառի պէտ-
քերին, այսօր, երկաթուղւո զծեր անցկացնելուց յետոյ,
կառուցվում են գործարաններ, որոնք, չնայելով հաղորդակ-
ցութեան յարմարութեան ու աժանութեան, իրենց ապը-
բանքները մատակարարում են ոչ միայն մի գաւառի բնա-
կիչներին, այլ և ամենահեռաւոր սեղեր են անցնում,
հարուած հարուածի վրայ հասցնելով մանր արհեստատու-
ներին, առեւտրականներին, որոնց մեծ մասն իր ապրուս-
տը հայթայթելու միջոցներից իսպառ գրկվում է: Բացի
զբանից, երկաթուղւո ներմուծվիլը հողագործութեան ու
գիւղատնտեսութեան հնաձե կերպերի նահապետական
հիմքերը խախտում, քայքայում է: Տարով գիւղական ար-
դիւնագործութեան առեւտրականութեանը մէկ ուժեղ
մղումն գէտ առաջ և հողագործական արդիւնագործու-
թեանը մի նոր կերպարանք, անհամեմատ աւելի լայն
շրջան ու պօռութիւն, երկաթուղւո ներմուծվիլն այդպի-
սով արագաբար ոտնեղծում ու զարդացնում է գիւղացի-
ների մէջ արդիւնագործական ոյժերի անհաւասարութիւն,
որն էլ մրցման օրէնքի հիման վրայ, պատճառ է դառ-
նում գիւղական բնակիչների մեծամասնութեան լիակա-
տար քայքայման ու ընտնկութեան:

Այսպէս մենք տեսանք որ երկաթուղւո զծեր անցկաց-
նելը Փոքր Ասիայում, ունենալով հանդերձ իր բարիքներ
սովող կողմերն աւելի հետաւոր ապագայում, զլիաւորա-
պէս կարող է առաջացնել ևս ամենաւերջ ու ծանրակշիռ

բարդութիւններ ժողովրդային անտեսութեան մէջ և ու-
նենալ շատ նշանաւոր ու տխուր հետեւանքներ: Այդ բանը
մեր ինտելլիգենցիայի առաջագէտ մասի վրայ ստանձ-
նում է պարտականութիւն լուրջ ուշադրութիւն դարձնել
ժողովրդի կեանքի այդ ծանրակշիռ խնդիրների վրայ և
գործադրել բոլոր ու հրաժեշտ պայման-
ները, առաջն առնելու համար այդ պարագայում ժո-
ղովրդին հասանելի ու հարուածող այն ամեն աղէտների,
որ կարող են նրան հանգիստի մեր պատմութեան այդ
նոր ֆադիտում:

Բայց ինչ ենք կարող մենք անել այնպիսի քաղաքա-
կան պայմանների ներկայութեամբ, երբ մեր ճակատա-
գիրը դռնվում է մեզ թշնամի ձեւքում, երբ ժողովուրդը
լիապէս ճնշված է ստրկութեան, աղքատութեան ու սղի-
տութեան լծի տակ, իսկ ինտելլիգենցիան զուրկ է ամեն
իրաւունքներից, ամեն կարելիութիւնից, որով հնարաւոր,
լինէր օգնել ժողովրդին Շատ բնական է, ուրեմն, եթէ
մենք այդ հանգամանքում առաւել քան երբ և է կտես-
նենք այն համոզման ճամբատութիւնը, որ մենք պէտք է
ունենանք կեանքի բարեկաջող պայմաններ, որոնք հայ
ժողովրդին հարստացնեն մարդկային, քաղաքացիական ու
տնտեսական իրաւունքներով, որոնք հնարաւոր զարձան
նրա կեանքի սոցիալ տնտեսական աշխարհում իրական-
նացնելու այնպիսի արմատական բեֆորմներ, որ ծառայե-
լին յօգուտ ամբողջ ժողովրդային հանրութեանը, որով և
կփրկէին դրան կապիտալիստական կուլտուրայի աւերիչ
ազդեցութիւնից: Շատ բնական է նմանապէս, եթէ մենք
վերցնելով հանգամանքում առաւել քան երբ և է կտես-
նենք և այն համոզման ճամբատութիւնը, որ բնագիտական
նի իրաւունքներ ունենալու և մարդկային զարգացման գի-
մելու համար մեզ անհրաժեշտ է միանգամայն ազատվել
ճնշող ու անարդ լծից, ազատվել միակ նպատակայարմար
միջոցով ժողովրդային ապստամբութեամբ:

Պ . Վ .

ՄՍԿՄԲ ԱԶԳԱՎՆԱԾՐ

Կ . Պոլսի և Չմիւռնիայի մի քանի հայ լրագրիներ վեր-
ջին ժամանակներու հաղորդեցին հետեւեալ լուրը: Իբր
Յուլիս ամսի վերջերը կաթողիկոսական ամարանոց Բիւ-
րականում ինչոր «շտրագործներ» սպանելու գիտաւորու-
թեամբ հրացանի գնտակներ են արձակել Մակարի
վրայ, երբ սա գտնվում է եղել իր սենեակում: Բայց
գնտակը վրիպելով, իբր գիւղէլ է գաւազանակիր Սահակ
վարդապետին, որ այդ ժամանակ Մակարի մօտ էր գլու-
նվում, նրան ծանր վէրք պատճառելով: Թէ իբր դրանից
անդամաւոր՝ Մակարին օգնութեան է կանչել նոհանգու-
պետին, պրօկուրօրներին, հայ ու թուրք ազաններին, ժան-
դարմների պետին իր արբանեակներով, զօրքին, կօզակ-
ներին և այլն: Թէ իբր Մակարի վախն այնչափ է

եղի, որ Թիֆլիս մեկնելիս, իբրև խնամարհ ծառայ իր գոռոզ տիրոջ, սուսայ միտպետի, հետ տեսակցելու, Լեռնանից մինչև Թիֆլիս նա չքաղաքացուցած է եղել կողակ. ներքև սառնար խմորով:

Այդ բոլորն, իբրև լուրեր, որ գաղտնադես թափառում են հայ հասարակութեան մէջ, թերթիս խմորագրութիւնն էլ ստացել է մանաւոր նամակով թէ արդեօք որքան զբաւեռ իրական պատկեր են ներկայացնում, մենք չենք կարող տեսնել Վախագն կարելի է հաստատել այդ լուրերի ճշգրտութեամբ. կարելի է սպասել այդպիսի քայլ հասարակական շահերին նուիրված և անձնական շահերը մոռացած «չարագործներին» . կարելի է բացատրել ու սաշտ պահել այդ «չարագործներին» քայլը, որի շարժառիթը մեր հասարակական կացութեան անտանկի պայմաններն են, որոնց շնորհով ազատ խօսքը, ազատ գործը, ժողովրդի կամքը, իրատեսքը, ձայնը խեղցված են և իրենց արտայայտութեան համար դանդաղ են միայն բիրտ ու ծիծառնալի բայց եթէ այդ լուրերը միմիայն լուրեր են և խեղճ Վախարն իր գոտամած կեանքը խաղաղ կերպով դեռ վարում է, սպասելով «նախախնամութեան հարուածին», այսուամենայնիւ այդ լուրերն ինքն ըստ ինքեան նշանաւոր են: Ինչու պէտք է ծագելն այդպիսի լուրեր, եթէ արդարեւ ցարին սիրելի Վախարը սիրելի է և հայերին ինչու պէտք է տեղի ունենային այդ խորհրդաւոր լուրերը եթէ հայ հասարակութեան մէջ գոյութիւն չունենար այդպիսի լուրեր տարածելու արամագրութիւն: Այո, այդ լուրերը նշանաւոր են այն տեսակէտից, որ նրանք յայտնվում են ճշմարիտ արտայայտութիւն հայ հասարակութեան վերաբերութեան դէպ իր հոգեւոր պետք, դէպի Վախար ազգամիտութեամբ: Այն դժգոհութիւնը, որ Վախարն իր ազգամիտ գործունէութեամբ առաջացրել է հայ ժողովրդի մէջ, փառ թէ ուշ պէտք է գտնել իր ելքը և առայժմ նա առկաին արտայայտվում է հասարակութեան բացարձակ արանջով Վախար ազգամիտի դէմ: Վախարի ազգամիտ գործունէութիւններն օրից օր ընդարձակվում ու աճում են. ընդարձակվում ու աճում է դեռ նապէս և հասարակութեան դժգոհութիւնն ինարկական Վախարի ազգամիտ գործունէութիւններից. ընդարձակվում ու աճում է և հասարակութեան ասեղութիւնը դէպի նրա անձնաւորութիւնը:

Եւ այլ կերպ չի կարող լինել:

Յետ նայեցէք մի բօսէ անցած տարիների անցքերի վրայ, որոնք առաջացան Էջմիածնի մի ապուստի ջանքով — սրբան տաւրակների կիտվեցան իրար վրայ մեր ազգային կեանքում, սկսած այն օրից, երբ նրա ձեռքերը զիպան ազգային գործերին:

Արդէն կիմաղբաւի մահն իր մանգաղի հարուածով, այդ ձերներն ինչ ազգագուտ գործի գիւղում էին անկենդանութիւն ու մահ էին նրան բերում: Այստեղ Վախարն իր տղէտ և ծերացած ու փթած պէտքի տէր անձով, բոլորովին անընդունակ իր պաշտօնի մէջ: Այնտեղ հայոց հարկաւոր գործողներ, որոնց ողին, ոյժը, ծառայում էր առաջ արինաւորաւ միտպետի հրամանով նա

կրճատեց, կարտեց, ոչնչացրեց խաղաղութեամբ ու կեղծեւրով Մէկ ուրիշ տեղ, Պէշիկթաշի գերեզմանատան գործում: Վախարի ստոր խնամարհութիւնը փայլուն սուրբանի տաճի և այն հարուածը, որ նա ավելի այդ գործում տնօրէն թիրքաւայ ժողովրդին, միանգամայն զոհեւր նրա շահերը յօգուտ թիրքի շահերին: Այդ տիրապէտ տակ գործն աւարտ առայտ յօգուտ թիրքի Վախարի հրամանով, որն իր կողմից կատարեց խնամարհար սուսայ կատարութեան գաղտնի արտաւերները: Մէկ այլ կողմ մի չարք իրողութիւններով ազգացուցած Վախարի նախառնակի ու անարգելի տարկութիւնն ու փախը սուսայ կատարութեան հանգէտ, որին ծառայելու համար նա ոտնակոխ է անում կաթողիկոսական անձի պատիւը, կաթողիկոսական աթոռի պատիւը և, որ զիտարն է, ազգային արժանապատուութիւնը, և իբրև փարձաւորութիւն, սուսայ կատարութեան կողմից նա փայլում է ամեն նախարին արհամարհանք, իսկ հայ ժողովուրդը ձեռք բռնաւոր ու հարուածիլ թախարակներ: Արագացրեց զբան այն իրողութիւնը, որ Վախարը սուսահարուածի հոգեւորական բարձր աստիճանաւորներից բաղադրանքներն արտաք է ուղարկում սուսայ կատարութեան գաղտնի հրամանով, ինչպէս օր. վ. Խարէն Վախարէնէն, եւ, Արիստակէսին էլ այլ մի իսկ թիրքահարուածի հոգեւորականներին վարարում սուսայ հոգից, ինչպէս օր. եւ, Բրմանեանին:

Այժմ առաւել անտոճթ համարձակութեամբ, սուսայ կատարութեան ծնունդ Վախար կաթողիկոսն իրեն գործունէութիւն գործրել է և ու իսպառ քայքայել հայոց զգրոցի ու եկեղեցու գործութիւնը, որ կայանում է ժողովրդական բնորոշական սկզբունքի մէջ: Վերացրէք այդ սկզբունքը, որ ցարճաբար Վախարի ու սուսայ կատարութեան փայլացած երազն է, նրանց բոլոր գործողութիւնների զիտար նպատակը, և այդպիսով բռնապետական կենտրոնականութիւն մայրք գաղտնի ու եկեղեցու կատարութեան մէջ, կատարաւորական ամբողջ գործութիւնը յանձնելով կաթողիկոսին, ինչպէս այսօր Հոսովի պատն է, կատարեցէք այդ երեսից մէկը, որ կարող են փոխադարձաբար միմեանց հետեանք ու պատճառ լինել, — գուք կապճեր մի առաւել գէտ ապուստիկան հոգեւորական կատարութիւն, որն ունի իբրև միտպետ կաթողիկոսին, գուք կաշնայեցէք հայ ժողովրդի բոլոր բրատներները իր գաղտնի ու եկեղեցու գեկաւարութեան վերաբերութեամբ. գուք կապճէք հոգեւորական բռնապետներ, որոնք բոլորովին չեն մտածիլ (և ազատ կլինեն այդ սորտից իրենց բռնապետական սկզբունքի շնորհով) ժողովրդի, նրա գաղտնի ու եկեղեցու շահերի մասին, այլ նրանց միակ ջանքը կլինի այնուհետեւ պահպանել իրենց բռնապետական գիրքն ու իրենց շահերը:

Այդ հակամարտութեան, հակաազգային գործը Վախար ազգամիտան այսօր ճշում է իրականացնել, օգնութեամբ իր շահամոլ ու բթամիտ արբանեակների մի խմորակի և սուսայ կատարութեան:

Իբրեւ այդպիսի միջակի ներկայութեամբ անընտան ու գործունակ կլինէք, եթէ հայ հասարակութիւնն իրեն

մեղսագործութեան յանձնէր և որ և է միջոցով, որ և է կերպով, թէկուզ հենց բիրտ ոյժով, չափացուցածէր իր դժգոհութիւնը: Իր ընդդիմադրութիւնը, իր ատելութիւնը Մալխար ազգամիտի և նրա ազդակործան գործունէութեան վերաբերութեամբ:

Բայց իրերի այդպիսի դրոշման արդիւր կարող է տեսնել և չարտեսելի առաջադիմից այդ ուղիով: Այսօր հայ հասարակութեան ճիշն այն է, թէ կաթողիկոսը մեզ ճշն չու՞մ է՝ մեր իրաւունքները ճանաչող խելի, թէ կաթողիկոսը քանդում է կործանում է այն բոլոր հիմքերը, որոնք մեր կայսրութեան ներկայ արդիւններում հանդիսանում են պաշտպան ու յետաքնն ժողովրդի իրաւունքների ու շահերի, թէ մենք չունենք այլ ևս կաթողիկոս, նա մեր քնաբեր չէ՛, այլ ցարի, թէ, վերջապէս, մենք չենք ուզում այդպիսի կաթողիկոս: Քանի որ կաթողիկոս ընտրելու իրաւունքը մերն է միայն, նրան պաշտօնանկ անելու իրաւունքը նմանապէս մերն է: Քանի որ հայ ժողովուրդն է իր եկեղեցու միակ օրինական աւերն ու գեկավարը, ինչպէս եղի է սկսած մեր նախնիքների օրից մինչ այժմ, — նմանապէս նա, ժողովուրդը, որպէս գոնայիսի հանգաւանքներում միշտ օրինատարապէս գործադրել է իր իրաւունքը, այսօր էլ կարող է զահրնից անել ազգամիտ կաթողիկոսին և ընտրել մէկ ուրիշին: Հայոց եկեղեցու կանոններն ու դարերից ի վեր ընդունած սովորութիւնները կաթողիկոսին պատասխանատու են համարում ազգի առջև և ազգը միշտ իրաւունք ունի նրա գործողութիւնների մասին թէ հալիս պահանջելու, թէ նրան պաշտօնանկ անելու և նրա տեղ մէկ այլին բնարեւել: Մի ապետական, բնապետական սկզբունքն առհասարակ խորթ ու անձանթ է հայ ազգային հիմնարկութիւններին և մետատար նրանց շահերին: Կախ և առաջ ժողովուրդը, ազգը և յետոյ կաթողիկոսը, որ գոյն ժողովրդից ընտրված մի պաշտօնեայ է և ոչ աւելի, որ գոյն ժողովրդի ու նրա եկեղեցու պատասխան է միայն:

Այն բոլոր հասարակական գործերի գէ՛մ, — ինչ կերպով ու գիմակով, որ նրանք արտայայտվելու լինեն, — որոնք այսպէս կամ այնպէս հանդուժ են այն կէտին, որ վնասում են հայ ժողովրդային շահերին, կրճատում, կամ հարուստում և կամ ճշնայնում հայ ժողովրդի ունեցած իրաւունքները հասարակական աստիճանում, — այդ գործերի գէ՛մ մարտնչել հայ հասարակութեան լուսաւոյն մաթի պարտքն է: Այդ հակաժողովրդային գործերն այսօր առաջանում են Էջմիածնի վեհարանից, թեպէտ թեամբ ուսուց կառավարութեան քաղաքականութեան: Դրանք իրենց համար ներկայումս՝ այնպիսի հոգ ունեն, որի վրայ Մալխարն առտուկ ազատութեամբ կարող է աջակցել իր չարանեղ գիտումները. այդ հոգը — ազգային դարոյն ու եկեղեցին է: Պաշտպանել եկեղեցական շահերն ու նրա հեղինակութիւնը մենք յանձն չենք ստնում, եկեղեցին իր հեղինակութիւնն արդէն կորցրել է և վաղ թէ ուշ նա կկորցնէ և պիտի կորցնէ և՛ իր նշանակութիւնը, մենք գէ՛մ ենք Մալխարին, որովհետեւ նրա գործունէութիւնը վնասակար է ժողովրդային շահերի համար:

Յանուն ժողովրդային շահերի, ժողովրդային կամքի ու իրաւունքների՝ մենք Մալխար ազգամիտի գէ՛մ ենք և նրա պաշտօնանկ անելն անհրաժեշտ ենք համարում:

ՀԱՅՈՑ ԿԵՐԵՐԸ

«Եզրայր, մեր կեանք մի ճահիճ է ահագին, Մենք էլ ժողոված խեղճ դորտեր ենք նրա միջին, Որ չզիտնալով ձանձրութիւնից ինչ անել, Երբեմն ըսկսում ենք դուր ազմուկ մենք հանելը»
Incognito.

Ինչպէս միշտ, հայոց կեանքի գլխաւոր յատկանիշն այս վերջին ամիսներում էլ մեռելութիւնն էր և կամ «չնշին բանից շատ ազմուկ»: Այո՛, ըստ երեւթիւն, այն առաջուածն աւելի է համապատասխանում վերջին ժամանակների հայոց կեանքի բնաւորութեան: Մենք ասացինք «ըստ երեւթիւն»՝ այն պատճառով, որ հայոց կեանքում վերջերս էլ խեղապէս, au fond տիրում էր մեռելութիւն և հենց արատքին ազմուկը ծնունդ էր այդ միտելութեան, յատուկ էր հայերի մեռած գրութեան, և, եթէ կուզէք, շնչառութեան պահանջի լոկ ժամանաւոր արդիւնք էր նա: Հայերը շատ են նմանում կրիային. երբ որ նրանց չուրջ օտարն է ազմուկ հանում, վախը նրանց տիրում է և շտապում են թաղցնել իրենց դուրսը, ինչպէս կրիան իր տակրէ մէջքի տակ. իսկ երբ նրանց չուրջ լուսթիւնն է թաղաւորում, կրիայի պէս, նրանք դուրս են հանում իւրենց դուրսը տակրէ ծածկոյից և կրիայի ճիշ արձակում խեղճ հայեր . . .

«Ձիւն բանից շատ ազմուկ . . .» Այո՛, կար ազմուկ էլ. Պոլսում, ազմուկ կար նմանապէս և թիֆլիսում, — հայոց կեանքի այդ «երկու կենտրոններում»:

«Ուզտերն իրար հետ կովեցան՝ մէջ տեղ նրանց ձագերը ձեմվեցան», ասում է ժողովրդական առածը: Դոյն բանը պատահեցաւ և պատրիարքական ընտրութեան հետ:

Բարթոլոմէոս ու Խորէն Կարալէյ «մեծապաշտօն»՝ հոգեւորականներն իրար հետ կովեցան և դրանց միջից բռն՝ գտնա ելաւ իւրիւր Վ. Պոլսի պատրիարք մինչ այն ժամանակ պապանձութեան ու ազգային գործերի մէջ չխառնվող Աւրդեան հոգեւորականը:

Եւ ծափ դարկեցին մեր երեւի քաղաքազէտ պոլսեցիները որ բարթոլոմէոսն ու նարպէյեան հոշակաւ որ կուտակցութիւններից ոչ մէկը չկարողացաւ հասնել իր նաւատակին: Եւ ծափ դարկեցին այդ երկու կուտակցութիւնները, իւրաքանչիւրը յուսարի որ նորընտիր պատրիարքն իր կողմը կանցնէ: Եւ ծափ դարկեցին նրանք, որ նորընտիր պատրիարքը քաղաքապետութեան հոտին անգամ անձա նօթ է, և իւրաքանչիւրը նրանցից զաղումի կերպով յոյս է տածում դարձնել խեղճին իր ձեռքին խաղալիք: Եւ ահա երկու կողմից էլ շտապում են համբուրել նորընտիր պատրիարքի աջը, երկու կողմից էլ շտապում են՝ նրա ծոկից ընկած՝ սիրահարական cœur անել նրան . . .

Վ. Պոլսում կատակցութիւններ են կազմվում հանդիս

